

ZAMONAVIY LOTIN ALIFBOSIDA FONEMALARNING IFODALANISHI

Sohiboyeva Gulyora Sadirjon qizi

Termiz davlat universiteti 2-kurs magistranti

Lotin alifbosi o'zbek tilida yozuv sifatida 1929-yildan 1940-yilgacha qo'llanilgan, keyin Kirill alifbosiga o'tilgan. Mustaqillikdan so'ng, 1993-yilda O'zbekiston rasmiy ravishda lotin yozuviga qaytdi. Bu alifbo o'zbek tilining fonemalarini grafik jihatdan ifodalash uchun soddalashtirilgan va zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirilgan tizim bo'lib, 26 ta asosiy harf va 3 ta diakritik belgili harfdan iborat.

O'zbek tilining tovush tizimi 6 ta unli va 24 ta undosh fonemadan iborat bo'lib, lotin yozuvida ularning grafik ifodasi quyidagicha berilgan:

Lotin yozuvida unli fonemalar alohida harflar bilan ifodalanadi: Lotin yozuvida barcha unli tovushlar alohida harflar bilan yoziladi, bu esa arab yozuvidan farqli ravishda unli tovushlarning aniq ifodalanishiga yordam beradi.

O'zbek tilida mavjud bo'lgan orqa qator unli /o'/ tovushi "O'" harfi bilan alohida belgilangan.

Lotin alifbosida o'zbek tilining barcha undosh fonemalari alohida harflar yoki harf kombinatsiyalari orqali ifodalanadi: O'zbek tilidagi barcha undosh fonemalar uchun alohida harflar mavjud.

G', O', Sh, Ch tovushlari uchun qo'sh harflar ishlatiladi, bu esa lotin yozuvida maxsus belgilersiz aniq ifodalash imkonini beradi.

Arab yozuvidan farqli o'laroq, "o'" va "g'" tovushlari maxsus harf kombinatsiyalari orqali aniq ajratib ko'rsatilgan.

Lotin yozuvi o'zbek tilining tovush tizimini samarali ifodalash uchun quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Bir fonema – bir grafik belgi: Har bir tovush aniq va tushunarli tarzda ifodalangan.

2. Diakritik belgilar o'rniga harf juftliklari: Ba'zi tovushlar uchun (Sh, Ch, G', O') diakritik belgilar emas, balki harf juftliklari ishlatiladi.

3. Unli tovushlarning to'liq ifodalanishi: Barcha unli tovushlar mustaqil harflar bilan yoziladi.

4. Orfografik soddalik: Lotin yozuvi arab va kirill yozuvlariga qaraganda yozuv va talaffuzni bir-biriga yaqinlashtiradi.

3. Lotin alifbosining afzalliklari va muammolari

Afzalliklari:

Oson o'qiladi va yoziladi.

Kompyuter va mobil texnologiyalar bilan mos keladi.

Unli va undosh fonemalar aniq farqlangan.

Xalqaro lotin yozuviga asoslangan, boshqa tillar bilan moslashish osonroq.

Muammolari:

O' va G' harflarini yozishda apostrof ishlatilishi matnda muayyan muammolar tug'diradi (ba'zan apostrof yoki O' o'rniga O' yoziladi).

Ba'zi so'zlarda Sh va Ch kabi harf juftliklari to'g'ri ajratilmasligi mumkin (masalan, "ishchi" so'zi "is-hchi" deb noto'g'ri tushunilishi mumkin).

Lotin alifbosi o'zbek tilining fonetik tizimini ifodalash uchun qulay va tushunarli yozuv tizimi hisoblanadi. Undagi harf-fonema mosligi ancha aniq bo'lib, arab yozuviga nisbatan fonemalarni yaxshiroq aks ettiradi. Shu bilan birga,

ba'zi muammolar, ayniqsa, "o'", "g'", "sh", "ch" kabi tovushlarni ifodalashda apostrof va harf juftliklarining noqulayligi bor.

Zamonaviy o'zbek lotin alifbosi fonetik tamoyilga asoslangan bo'lib, undagi harflar o'zbek tilining fonemalarini ifodalash uchun ishlatiladi. Bu tizim fonemik yozuv hisoblanib, har bir fonema aniq bir harf yoki harflar kombinatsiyasi orqali ifodalanadi.

1. O'zbek tilining fonemik tarkibi

O'zbek tilida 28 ta fonema mavjud bo'lib, ular unli va undosh tovushlarga bo'linadi. Zamonaviy o'zbek lotin alifbosida har bir fonema alohida harf bilan yoki harflar birikmasi orqali ifodalanadi.

2. Unli fonemalarning ifodalanishi

O'zbek tilida 6 ta unli fonema mavjud bo'lib, ular lotin alifbosida quyidagi harflar bilan ifodalanadi:

Bu fonemalar o'zbek tilida lablanish va cho'ziqlik jihatidan farqlanishi mumkin, lekin ular yozuvda bitta harf bilan ifodalanadi.

3. Undosh fonemalarning ifodalanishi

O'zbek tilida 22 ta undosh fonema mavjud bo'lib, ular lotin alifbosida quyidagi harflar orqali ifodalanadi:

Ba'zi fonemalar ikki harfli harflar birikmasi (digraf) orqali ifodalanadi.

Masalan:

Ch = /tʃ/

Sh = /ʃ/

Ng = /ŋ/

G' = /gʲ/

$O' = /ə/$

4. O‘zbek lotin alifbosining fonetik xususiyatlari

1. Harflar fonetik jihatdan aniq mos keladi. Har bir harf yoki harf birikmasi aniq fonemani ifodalaydi.

2. Diakritik belgilarga ehtiyoj yo‘q. O‘zbek lotin alifbosida diakritik belgilardan foydalanilmaydi, faqat ' (apostrof) o‘rniga qo‘llaniladi.

3. Digraflar maxsus tovushlarni ifodalaydi. Masalan, "Sh" va "Ch" maxsus fonemalarni ifodalaydi.

4. Urg‘u muhim emas. O‘zbek tilida so‘z urg‘usi qat’iy qoidaga ega bo‘lmagani uchun yozuvda urg‘uni ifodalovchi belgilar mavjud emas.

Zamonaviy lotin alifbosidagi fonemalar oddiy va aniq tizim orqali ifodalanadi. Har bir fonema alohida harf yoki harflar birikmasi orqali yoziladi. O‘zbek lotin yozuvi fonemik tamoyilga asoslangan bo‘lib, talaffuz va yozuv o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlaydi.

1. O‘zbek fonologiyasining fonemik tizimi

Fonema — tilning eng kichik fonetik birliklaridan biri bo‘lib, u ma’no farqlovchi xususiyatga ega. O‘zbek tilining fonologik tizimi unli va undosh fonemalardan tashkil topgan.

1.1. Unli fonemalar va ularning akustik xususiyatlari

O‘zbek tilida 6 ta unli fonema mavjud. Ular artikulyatsion jihatdan quyidagicha tasniflanadi:

Ilmiy asos:

Unlilar lablangan (o‘, u) va lablanmagan (a, e, i, o) tovushlarga ajraladi.

Old va orqa qator unlilari talaffuzda tilning joylashuviga bog'liq. O'zbek tilida unli tovushlar uzun yoki qisqa talaffuz qilinmaydi (arab, ingliz yoki frantsuz tillaridan farqli o'laroq).

1.2. Undosh fonemalar va ularning tasnif

O'zbek tilida 22 ta undosh fonema mavjud bo'lib, ular hosil bo'lish usuli va joylashuviga qarab tasniflanadi:

Hosil bo'lish usuli bo'yicha:

Hosil bo'lish joyiga ko'ra:

Ilmiy asos:

Portlovchi tovushlar havo oqimi birdaniga to'silgan holda hosil bo'ladi (p, t, k).

Sirg'aluvchi tovushlar havo oqimi to'liq to'silmay, sirg'alib chiqadi (s, z, x).

O'zbek tilida retrofleks yoki interdental tovushlar yo'q, bu esa ba'zi tillar (hind, ingliz) bilan farqlanadi.

2. Digraflarning fonologik ahamiyati

O'zbek lotin yozuvida ba'zi fonemalar bitta harf bilan emas, balki ikki harf kombinatsiyasi (digraf) orqali ifodalanadi. Bular:

Digraflar mustaqil harf hisoblanmaydi, balki ikki harf kombinatsiyasi sifatida belgilanadi.

O'zbek tilida diftonqlar yo'q, shuning uchun unlilar kombinatsiyalari (masalan, "ai", "oi") alohida talaffuz qilinadi.

3. O'zbek tilining fonotaktik xususiyatlari

Fonotaktika — tilda tovushlarning birikish qoidalarini o'rganadi. O'zbek tilida quyidagi fonotaktik xususiyatlar mavjud:

1. So'z boshida ikki undosh kelmaydi → student → talaba
2. So'z oxirida portlovchi undoshlar (p, b, t, d, k, g) yumshoq talaffuz qilinadi
3. Ng (/ŋ/) fonemasi faqat so'z o'rtasida yoki oxirida kelishi mumkin → keng, singil
4. Unli tovushlar ketma-ket kelganda alohida bo'g'in sifatida talaffuz qilinadi → poeziya = "po-e-zi-ya"

4. Zamonaviy o'zbek lotin yozuvidagi fonologik muammolar

Zamonaviy o'zbek lotin yozuvida ba'zi fonologik muammolar mavjud:

1. "G" harfining grafik jihatdan murakkabligi → Ba'zi klaviaturalarda uni yozish qiyin
2. "O'" va "O" harflarining chalkashligi → Ba'zi odamlar talaffuz va yozuvda xatoga yo'l qo'yadi.
3. Sh va Ch digraflari alohida harf sifatida qabul qilinmagan → Bu alfavitda noqulaylik tug'diradi.
4. Unli tovushlarning noaniq talaffuzi → Masalan, /e/ ba'zi dialektlarda /æ/ tovushiga o'tib ketishi mumkin.

Zamonaviy o'zbek lotin alifbosida fonemalar aniq belgilangan bo'lsa ham, ba'zi grafik va fonologik muammolar mavjud. Umuman olganda, o'zbek tilining fonemik tizimi xalqaro fonologiya tamoyillariga mos keladi va fonetik yozuv tizimi sifatida samarali ishlaydi.